

Tot eind 19^e eeuw was de gemeent erg belangrijk

door Jan van Helvoirt

Voordat we de gemeenschappelijke gronden van Haghorst beschrijven, moeten we ook de totale gemeentuitgiften in onze regio bezien en in kaart brengen. Zo'n uitgifte hield niet in dat er voor de plaatselijke bevolking grote wijzigingen plaatsvonden. Het staat wel vast dat zo'n gemeentbrief alleen maar een bevestiging was van een reeds langer bestaande situatie. Wellicht waren de oorspronkelijke vrije gronden al veel langer verdeeld en afgepaald. Waarom plotseling die rechten en gebruiken op papier moesten worden vastgelegd is nog niet helemaal duidelijk. De gemeentbrief hield in dat de *vicini* (geburen) de gronden goed konden beheren. Hun gebruiksrecht werd verzekerd, terwijl dat aan anderen ontzegd werd; het was een dorpszaak geworden. Ook zag hierdoor de hertog af van verdere verkoop van delen van de woeste gronden. Tussen 1300 en 1335 werden in de Meierij van Den Bosch en het gebied ten zuiden daarvan niet minder dan 39 gemeenten uitgegeven. Op 30 mei 1334 gaf hertog Jan van Lotharingen aan 'de goede luiden van Beerse' de gebruiksrechten van de gehele gemeent. In het noordwesten, *Vrouwerijt* genoemd, grensde die aan de Haghorst. De boeren van de Haghorst, die allen sinds de 13^e eeuw hoorden tot de dingbank van Hilvarenbeek, kregen hun gemeent schriftelijk vastgelegd op 24 september 1331. In een vroegere periode behoorde Haghorst net als Diessen tot de Laatbank van Echternach.

Oase tussen broek en heide

In feite was Haghorst tot 1900 een vruchtbare enclave in een immens broekgebied, afgewisseld met heide en vennen. Richting Oirschot vond men vooral heide, bunt, wat bos en kreupelhout. Richting Moergestel en Tilburg waren niets dan moerasgebieden en rietvelden. De boer van de Haghorst gebruikte de gemeent voor verschillende doeleinden. Hij stak er zijn turf en delfde de moer. De heideplaggen en de vlaggen (heiofstand) gebruikte hij voor de mestvorming in zijn potstal en de gestoken rossen of russen gebruikte hij als dakbedekking. Hij verstevigde daarmee ook de putten en de slootkanten. Leem, die nodig was voor de wanden van de gebouwen, en zand werden er ook gehaald. Reeds in 1520 was er sprake van grondtransactie op de Haghorst *bij die Leemcuylen*. In latere tijd mocht men op de voorpotingen van de gemeent (stroken juist voor de boerderij) zelf hout planten voor geriefhout. De Kadastrale Kaart van 1828 laat heel duidelijk de voorpotingen zien. Soms werden die ook 'voorhoofd' genoemd. De kinderen Cools verkochten in 1770 32 kopen hout die afkomstig waren *op het voorhoofd van de aenstede op de Haaghorst*. In 1757 werd wed. Jan Lambert Moonen beboet omdat ze bomen had gepland buiten *haar voorhoofd!*

Voor de bierbrouwerij plukte men er de gage. De schapen haalden er hun kostje en konden in de vennen hun dorst lessen. Ook zette hij de kasten met bijen op de heide. Kortom: de boer kon de heide niet missen en vormde een zeer belangrijke schakel in het economisch agrarische proces. Voor het gebruik betaalde de gemeenschap een jaarlijks bedrag, de geboerijns, aan de dorpsheer: de hertog van Brabant. In 1744 bedroeg dat per huishouden: 12 stuiver en 8 penningen. Op de Haghorst stonden toen 41 personen geregistreerd. Rond 1800 evolueerde het grondeigendom tot gemeente-eigendom.

Die gemeente verdeelde op 27 september 1802 ook het Jachtrecht in Diessen over drie 'klampen'. De eerste klamp betrof de Haghorst: *Begint aan de stroom op de limieten van Moergestel en dan op de halve stroom tot Mulders Beemt also op de Waterloop tot op den Voetdijk langs de heide. Van voors. Voetdijk op de helft der Fransche Baan tot aan de huizinge van Laurens van Doormaal en verder noordwaarts op de limieten der aangrenzende dorpen.*

Soorten palen als begrenzing

Een andere benaming voor gemeeynt (gemeenschappelijke gronden) is *vroente*. In 1681 kocht Jan Willem van de Bor een boerderij op de Haghorst, die zowel in het oosten als in het westen grensde aan de 'vroente'. De boerderij van Jan Lambrechts van Roij, die in 1683 per executie werd verkocht, werd aan de westkant begrensd door de *gemeyne straet*. Jenneken Andries Schoofs bezat in 1720 een perceel pas ontgonnen grond, *Nieuw Erf* genaamd, dat ten zuiden van de *vroente* lag en ten oosten van de *gemene straat*. Matthijs van Roij kocht in 1748 een hoeve die in het oosten aan de *vroente* grensde. Tien jaar later, toen *de Voorste en Achterste Gogh* verkocht werd, heette de belending: *vrunt!* Een akte uit 1662 gaf het exact aan: *gemeynte ofte vroente*. Soms gebruikte men de naam *wildert*. De kadastrale kaart geeft *de Agterste Wildert*. Na de ruilverkaveling van de jaren '30 van de vorige eeuw noemde men een zandweg tussen de Lage Haghorst en de Reusel: Wildertsche Dijk.

Vaak werd de gemeeynt ook *aert* of 'aard' genoemd. Zo was er in 1656 een geschil tussen de Haghorst en Moergestel omtrent de *vooraert* van Moergestel. De 55-jarige Jan Peters, borgemeester van Diessen, voerde in dat jaar de schouw uit over de stromen op de Haghorst. Hij verklaarde dat *de vooraert van Moergestel streckt tot dat slootke ende walleken welk schiet op de beemt tot op Bekersbergen*. Hij wist eraan toe te voegen dat de 'vooraard' tot de bedoelde wal door niemand anders gebruikt is *van vlaggen meijen, torf steken als anderssints als sij die van Moergestel alleen*. Hij bedoelde uit te leggen dat niet hij daar de schouw moest voeren maar die van Moergestel.

Grenspunten, ook wel paalpunten genoemd, tussen de gemeeynten moesten goed herkenbaar zijn om onenigheid en conflicten te voorkomen. De schutter, vorster of 'gezworene' moest er op toezien dat er geen ongeregelde gebeurden. Soms gaf men het midden van de rivier, *ten halve stroom*, duidelijk aan waar een gemeeynt begon en een ander eindigde. Dat was het geval tussen de Haghorst en de Biest: een gedeelte van de Reusel. Een ven of put was ook een praktische markering. Soms werden groepjes bomen, een houten paal, een gegraven greppel of gracht, een zandheuveltje of zandrug als grenspaal aangehouden. Soms werd de haal bij het vuur als grenspunt aangehouden. Zo lag de grens bij de Baest bij de haal of ketelhaak van de haard bij huize De Baest. De weg tussen twee palen werd vaak *Reen* of *Rewege* genoemd. Zo heet de dijk die uiteindelijk naar *Bekerberg* loopt: Reedijk!

Zeer oude grenspalen op de Haghorst

Deze genoemde Bekerberg is een belangrijke grenspaal in het noordoosten van Haghorst. Het is een zandheuveltje juist ten noorden van Stille Wille. Hier kwamen de gemeeynten van Hilvarenbeek, Moergestel, Spoordonk en De Beerzen bij elkaar. Op 24 september 1331 werd die bij de uitgifte van de Beekse gemeeynt genoemd. Maar dan staat er geen *Bekerbergen* maar: *te Kerbergen!* Men heeft het later dus misschien verkeerd geïnterpreteerd; het element 'keer' betekent immers 'grens'. Het kan ook een bewuste verschrijving geweest zijn. Diessen en Haghorst hadden immers tot eind 13^e eeuw een eigen gemeeynt. Later is die bij Beke gevoegd, toen de heerlijkheid Hilvarenbeek gevormd werd. Van Bekerbergen, soms ook *Wittenberg* genoemd, loopt de grens aan de oostkant met Middelbeers kaarsrecht naar het zuiden naar de Achterste Heistraat.

Toen in april 1804 Westelbeers zich ging afscheiden van de heerlijkheid Hilvarenbeek moest de grens van de 'aard' opnieuw vastgesteld worden. Westelbeers ging voortaan resorteren onder het schoutambt van Oostelbeers. Westelbeers vond dat de grens als volgt moest lopen: *van den paal genaamd het Beeksbergskan, ter plaatse alwaar de oude jurisdictie tegen die van Moergestel loopt, welke rechte linie zoude moeten worden doorgetrokken tot de paal of plaats waar de aard van Netersel in een punt met die van Lagemierde samenloopt*. Bedoeld wordt hier de 'vijfkei' gelegen bij de *Hasenkolk*. Dit is een blauwe hardsteen die er sinds 1331 de gemeeyntgrens aangeeft. Beek, Diessen en Haghorst waren het er niet mee eens. Bij de

boerderij van Laurens van Doormaal op de Haghorst zou de grens een knik maken in het voordeel van Diessen. Op 16 april 1805, 's morgens om 8 uur, vond in aanwezigheid van landmeter P. Bijnen, de grenscorrectie van Bekerbergen tot de Vijfkei plaats. Op 5 augustus 1805 werden op het gehucht 'de Heide' ten oosten van de Haghorst *twee stenen keien gelegd* alsmede een op 40 meter buiten het erf bij het ven *genaamd Roublek*. Het moesten twee stenen of houten palen zijn met de inscriptie:

*Jurisdictie scheidinche tusschen
de Schoutambten van Oostelbeers
en Hilvarenbeek dato 31 januari 1805.*

Op dinsdag 8 oktober om 9 uur werden er twee houten palen geplaatst. Ten oosten van het huidige Stuk zou Haghorst zijn gemene gronden blijven behouden. Vlak bij Bekerbergen, wellicht een kunstmatige opworp, staat nog een blauwe hardstenen grenspaal van 25 bij 25 cm, met een hoogte van 1.75 meter. Die werd in 1807 door de Beerzenaren geplaatst. Blauw wijst hier op de grens van een jurisdictie. Er staat dan ook ingebeiteld:

*Schyding tusse Oosterwyk en Haaren, Moergestel
Schyding tusse Oost en Middelbeers en Hilvarenbeek*

Men zou niet verwachten dat Haghorst aan Haaren grenst. Dat is ook niet zo. Maar tot 1938 was Haaren, met een zuidelijke uitloper bij Oisterwijk, een stuk groter en liep de grens met een punt naar Bekerbergen. Omdat de veldwachter van Haaren moeite had toezicht te houden op het hele gemeentelijke gebied, er wordt zelfs beweerd onder kerkelijke druk omdat er zedelijkheidsaspecten in het geding waren, stond die gemeente een aanzienlijk gedeelte van haar grondgebied af aan Oisterwijk. Eerder in 1835 had Oisterwijk 'De Kleine Oisterwijksche Heide' ten noorden van Bekerbergen aan Oirschot overgegeven. We moeten er echter meteen aan toevoegen dat vroeger de dorpsgrenzen en de gemeyntsgrenzen lang niet altijd samenvielen.

Grenspaal met de Biest

In de noordwest hoek van Haghorst treffen we de tweede grenspaal aan: *Bredereyken*. Dit heeft niets met 'brede eiken' (bomen) te maken. Het element 'bree' betekent: modderig. 'Eyken' zijn laaggelegen zompige bodems. Het punt ligt in de rivier de Reusel juist ten noorden van het kanaal. Het vormt tegelijk het oude grenspunt tussen de Biest en de Haghorst. De grenspaal werd voor het eerst genoemd op 7 augustus 1328. Toen kregen de inwoners van de Biest van hertog Jan 111 op papier vastgelegd dat zij alleen gerechtigd waren binnen een afgebakend gebied activiteiten te ontplooiën. Zij mochten een schutter aanstellen, Jan Snellen was de eerste, om vreemde beesten te weren. De schutter waakte er samen met de vorster voor dat de boeren van de Haghorst niet op de gemeynte van de Biest kwamen en omgekeerd! Ook mochten de ingezetenen volwassen bomen kappen om hun bruggen te onderhouden en om een schutskooi te bouwen. De grenspalen tussen Haghorst en de Biest waren *Bredereyken* in het noorden en de *Haegdijksen pael* ten zuiden daarvan. Tussen deze twee palen werd de grens gevormd door de stroom. Juist ten westen van die stroom had het Franse invasieleger in september 1794 een gigantisch kampement ingericht voor wel 30.000 soldaten. Nadat men op 17 augustus Hilvarenbeek was binnengemarcheerd hergroepeerde men zich om op te trekken naar de stad 's Hertogenbosch.

Op 16 januari 1708 werd Lambert Bruers, zoon van Peter Bruers die een tijd president van Hilvarenbeek was, door de halfheer van Hilvarenbeek aangesteld *als schutter ende toesiender over die gemeynte voor de hellichte*. Zijn collega was Jasper van Eynthoven die de andere helft onder zijn hoede nam. Lambert bleef schutter tot aan zijn dood in 1750. Nadat Westelbeers was afgescheiden van de heerlijkheid kregen Diessen en Haghorst een eigen schutter-ondervorster. Christiaan Vonschot werd aangenomen voor f 52,- per jaar en een paar nieuwe schoenen. Door de uitgestrektheid en vooral omdat Haghorst voortdurend landlopers

en vagebonden zag binnentrekken, waartegen door de vorster van Hilvarenbeek niet werd opgetreden, was men tot die benoeming gekomen. Ook wilde men kweekbossen gaan aanleggen en die moesten goed beschermd worden.

Reglement op gebruik van de gemeeynt

Op 30 juni 1796 werd er voor Diessen, Haghorst en Baarschot een reglement samengesteld over het juiste gebruik van de gemene gronden. Dat de schutter de taak van controleur niet alleen aan kon of voor f 50,- per jaar en een paar schoenen het vuur misschien niet uit z'n sloffen wenste te lopen, blijkt wel uit een op 1 februari 1796 verzonden request aan de Representanten van het Volk van Bataafsch Brabant. Het jaar 1796 was het tweede jaar der Bataafsche Vrijheid die hier door de Fransen in 1794 was gebracht. De regenten beklagden zich dat de woeste gronden steeds meer werden misbruikt en wel zodanig dat ze voor het eigenlijke gebruik onbekwaam werden gemaakt. Daarom werd toestemming gevraagd een reglement te mogen opstellen. Reeds op 11 februari kwam het groene licht om op papier te zetten waar precies de 'gemeene gronden' lagen en welke bestemming ze hadden. Voor de Haghorst werd in het 'Reglement op het gebruik van Vroente en Dorpsaard' het volgende bepaald:

A. te gebruiken alleen voor het weiden van vee:

1. het Voorste Heike op de Lage Haghorst tot aan de palen van de Grote Heide;
2. het Achterste Heike;
3. het Voorste en Achterste Welder;
4. de Weetering zoals met zichtbare heuveltjes is aangegeven;
5. de Hoolreijt en de Wouwer.

B. te gebruiken voor het weiden van vee en het steken van turf:

1. de verdere gemeeyne heide tot aan de Hoolreijt tussen de Haghorst tot aan de palen zuidwaarts;
2. de heide achter de Hoolreijt en achter de Wouwer tot aan de scheiding met Moergestel, Oisterwijk en Beers;
3. de laagte tussen de Bergen.

C. wordt vrijgelaten voor allerlei gebruik (ook maaien en vlaggen):

1. de plaats tussen Driehuizen en de Hoolreijt tot aan de palen oostwaarts en noordwaarts naast de Nieuwe Erve;
2. de plaats, beginnende aan 't Zand tot aan de Nieuwe Erve van Jan Willem van Rooy langs de kant tot Wijntjes Hoef en tussen de Oirschotseweg van Wijntjes Hoef tot aan het huis van Laurens van Doormalen.

Misbruik maken van de gemeeynt

Op overtreding was een boete van f 6,- gesteld, te verdelen onder de Drossaard, de aanbrenger en de armen. Voor de betaling waren de ouders verantwoordelijk, wanneer hun kinderen in gebreke werden bevonden. De werkgever was verantwoordelijk voor de bij hen in dienst zijnde arbeiders en knechten.

Ook de dorpsbestuurders zelf werden aan banden gelegd: zij mochten niet zomaar delen uit die gemeeynt verkopen. Aanvankelijk moest men toestemming vragen aan de hertog van Brabant en na 1648 aan de Staten-Generaal. In 1652 kreeg men in Diessen vergunning om in totaal 132 ha. woeste gronden te verkopen. In 1684 rook men echt winst door uit de Haghorstse heide te gaan verkopen. Stukken heide uit de Hoolreijt, ten oosten van de Hoge Haghorst, zouden veel geld opbrengen. Maar de regeerders kregen een flinke boete van 100 gouden realen aan hun broek. Jan Lambrecht Molenbroecx was op het moment van de boete, 11 november 1684, gezworene en werd berispt door de deurwaarder die ook beslag liet leggen op de opbrengsten. Toen men na drie dagen de boete nog niet betaald had en er een dreiging

van hechtenis kwam haalde men op de Haghorst bakzijl. In de herberg van Johan Sweens, het Pannenhuis aan het Laar, werd het geschil weer bijgelegd en de verkoop ging niet door. Kort na 1800 werden er echter massaal woeste gronden verkocht aan particuliere boeren. Vaak werden zij 'Nieuw Erf' genoemd. In 1710 verkochten de regeerders van Diessen een *Nieuw Erf op het Broekeind* op de Haghorst aan Cornelis Adriaen Claessen. Twee jaar later kwam de landmeter ook op die plaats een nieuw stuk erf opmeten en afpalen. Het was bestemd voor Cornelis Paulus Sebrechts en werd 'nieuw ingegraven erve' genoemd. Dat betekende dat het geheel omgracht en omwald werd.

In 1764 kocht Martinus van der Meijs de boerderij die even ten zuiden van de huidige boerderij/Linnemans stond. Een van de percelen was: *akker met den dubbelen wal en het boschke genaamd het Koeweysackerken*. De kadastrale kaart van 1828 geeft een hele reeks 'Nieuwe Erven'. Ze liggen dan pal ten oosten van de weg tussen het huidige kanaal en Driehuizen. Het driehoekje aan het begin van de huidige Stal[paertsweg behoorde toen ook tot de gemeent. De bestemming was: moeras. Wellicht was het tevens een brandkuil om voldoende bluswater te hebben voor de nabij gelegen boerderijen.

De gemeente ging ook zelf experimenteren met de aanleg van kunstmatig bevoeide weiden op die gemeent. De bekendste is wel het gebied tussen Haghorst en Diessen van omstreeks 1830: tussen de Beerseweg, de Emmerseweg en de Schutweg. De gegraven Weterloop kon dit gebied van water vanuit de Reusel voorzien doordat het kunstmatig geïnundeerd kon worden. De naam 'Schutweg' betekent hier: 'water tegenhouden' en heeft geen betrekking op de mogelijke aanwezigheid van de Schutskooi.

De gemeent moest ook goed worden onderhouden. De wegen en waterlopen moesten door de naburen worden onderhouden. Ook de bruggen vergden onderhoud. In de zomer van 1772 werden reparaties verricht aan twee bruggen op de Haghorst. Allereerst werden er aan de brug op de Haghorsten Dijk twee nieuwe 'vleugels' gemaakt. Ook werden er twee palen in de grond geheid en vastgezet met *een anker of landvest*. Ook het brugje op het voetpad naar de Haghorst werd met nieuwe planken gerepareerd. In oktober 1795 werd *een nieuwe sluys* in de Haghorstse Dijk gemaakt. De oude brug werd weggebroken en daarnaast werd een nieuw gat in de dijk gemaakt met een nieuwe brug. Peter Hendriks klaarde het karwei voor f 40,-. In het najaar van 1743 moest er op de Haghorst een *verken* (=bruggetje) gemaakt worden. Cornelis Moonen was de laagste inzetter en het hout moest zonder *vou off spijnt* zijn: van goede kwaliteit dus. Enkele jaren later, in 1756, nam Jan van Spreeuwel op zich om een brug te maken op het *Kerke Deijkske* naar de *Haaghorst* voor de prijs van f 15,-. Hij woonde daar vlakbij even ten noorden van Mijntjeshoef. Helaas liep het aanvankelijk minder goed af met deze Jan van Spreeuwel.

In de zomer van 1768 werd hij betrapt op het turf steken in de 'vooraard' van de Huygevoirt. Vanaf 1740 waren hier alleen de bewoners van Westelbeers gerechtigd om turf te steken en niet die van Diessen of Haghorst. De turf werd in beslag genomen en het gevolg was zelfs een proces voor de Raad van Brabant. Het proces eindigde toch positief voor Van Spreeuwel, want hij won het proces ten koste van Cornelis van Eeten die hem had aangegeven. Deze 'rotmeester' van de Huygevoirt kon de kosten niet opbrengen en in 1772 werden zijn goederen in het openbaar verkocht. Gelukkig waren zijn eigen kinderen de kopers! Op 17 november 1781 ondertekende Jan Willem van Roy een schrijven dat aan gaf dat er veel klachten waren dat er klandestien turf werd gestoken. De daders zouden streng gestraft worden terwijl de turf onder de armen verdeeld zou worden.

Niet ongebreideld turf steken

Turf kon wel verkocht worden door particulieren. In de zomer van 1752 waren op de Haghorst verschillende kopen *bleekeling en slag turf* in de verkoop gegaan. Cornelis van Heusden had in het voorjaar van 1756 een aantal *roeyen moer in sijnen beempt* in de verkoop.

Liefst 34 kopen gingen van de hand onder de volgende restrictie: *Niemand zal buiten de bakens torf mogen steken op pene van f 3,- ten behoeve van de armen*. Twee jaar later verkocht hij wederom *moer*; nu 25 kopen. Niclaes en Jan Sweens kochten in 1699 een *Moerveldeke*. Jan van Gerven kocht in 1767 de *Moervelden*. De gemeente zelf verkocht op 14 juni 1805 in 34 kopen *heischael en mosheuvelen*. Men deed dat ter verbetering van de gemeente-gronden. In 1806 verkocht men *bove of slag turf* in het Broek en wederom *heischael en mosheuvelen*.

De zandverstuivingen op de gemeynt vormden ook een voortdurende bron van zorg. Ongecontroleerd vlaggen, turfslaan en zandgraven zorgden voor duinen die gingen 'wandelen'. Die bedreigden dan niet alleen de rest van de gemeynt maar ook de gecultiveerde gronden. Al in de 15^e eeuw werden maatregelen getroffen. In 1439 spraken gezworenen (hielden toezicht op het juiste gebruik van de woeste gronden) van o.a. Haghorst af dat *men geen schaepen sall laten comen binnen den zande voir Beers, Haeghorst, Spoordonck ende Oisterwijck, daer men dat sandt gestopt heeft en al daer die putten gegreven zijn*. Bebossing ging de verstuiving tegen, hetgeen veel later d.m.v. het Stuk ook gebeurde. De 'pootmeester' hield toezicht op de bebossing van de gemeynt. Het dorpsbestuur van Diessen verkocht op 2 januari 1740 12 eiken bomen die stonden op de *Gemeynt van de Haghorst*.

In 1861 ging het Diessense dorpsbestuur over tot een grootscheepse openbare verkoop van heidegronden. In liefst 71 kopen sprokkelde de gemeente Diessen zo f 2433,- bij elkaar. Op 13 mei werd overeenstemming bereikt om o.a. de heide tussen de Beerseweg, Weterloop en Nieuwendijk voor f 8,- per loopse aan de man te gaan brengen. De goedkoopste heide lag op de Hoge Haghorst naast De Nieuwe Erven en tegen de Voerdijk: f 3,- per loopse. Dat is nog minder dan een ½ cent per m²! Begrijpelijk: die bodems waren vanaf de Middeleeuwen al uitgemoerd.

De eerste 14 kopen lagen op de Haghorst; de *Voorste Welder en Achterste Welder*, bij C. de Wijs en bij Appels aan de Voerdijk. De aanwijzing begon op woensdag 26 juni 1861 om 8.00 uur bij het 'oud erf' van Poppelier op de Haghorst. De verkoping geschiedde in de herberg van Jan Damen te Diessen op 28 juni. De gemeentelijke publicatie eindigde met: "Zegt het voort". In Diessen werden drie publicatie (waaronder een op de Haghorst) opgehangen, in Beek drie en een klein exemplaar in Esbeek.

Het schutreglement van 1805

De verordeningen omtrent het gebruik van de gemeenschappelijke gronden, *vroente, aard, gemeynt of woestijnen* genoemd, werden opgemaakt in een zgn. 'keurboek'. Het keurboek van Diessen is niet bewaard gebleven. Wel het Beekse *Aenstellinge van breuckmeesters* van 3 juni 1687. Hierin staan een aantal verordeningen:

1. *Als den aert ofte gemeynte wort misbruijckt met ontijdich torffsteecken ofte heye maeijen, krijt de overtreder een boete van twaalf schellingen.*
2. *De breukmeester zal bovendien nauw regarde nemen dat nijemant eenige groestorff sal hebben te steken, het sij in vennen ofte opte gemeynte, noch oock eenige groese vlaggen aff te vlaggen, noch eenich stroeijssel ofte heije te maeijen op de sanden.*
Boete: 24 schellingen.
3. *Zij die toch sant op de vroente hebben gehaelt, betalen 7 stuivers.*
4. *Men zal er bovendien goed op moeten letten dat de ingegraven velden, lant, weijden ende beemden nijet en worden misbruijckt met eenich vee, het sij door peerden, beesten, schaepen ofte andersints.* Dat vee moet aanstonds in de schutskooi worden gebracht. Tegen betaling kan met de dieren weer terughalen.
5. *Zij moeten ook jaarlijks present zijn int begaen van banheymsele ende acker rioelen (schouw voeren).*
6. *In het algemeen mogen de breukmeesters onder geen beding bij oogluikingen den aert*

eenichsints laten misbruicken.

Wel is er een Schutreglement van 5 november 1805, dat opnieuw opgemaakt werd na de afsplitsing van Westelbeers. Er werden 200 exemplaren gedrukt. Voor Hilvarenbeek 125, voor Diessen 50 en voor Riel 25. Het schutrecht omvatte 30 artikelen:

1. Niemand zal zijn schapen mogen weiden anders als op eigen land *of op de gemene heide.*
2. De schutters zullen eed doen dat zij niemand zullen verongelijken.
3. Iemand die met zijn schapen op andermans goed komt, zal de hieronder vermelde *penaliteiten* moeten betalen.
4. Met de *Gemeentes of Grazen* bedoelt men die vlakten, welke buiten de cirkel of omtrek van de gecultiveerde landerijen liggen, maar zeker niet de straten tussen de huizen en langs de erven.
5. Men mag met de schapen alleen in die straten of wegen komen die leiden van de stal naar *de gemeene heide.*
6. Als de schapen gewassen worden mogen zij op de gemeente lopen tot ze droog zijn.
7. Niemand mag zijn geit of geiten los laten lopen, *dan alleen deselve vast hebbende, of aan een paal getuyerd zijnde.*
8. Niemand mag andere beesten laten lopen of weiden *in andermans turf, hooi, teul, weiland of bossche.*
9. Niemand mag zich met paarden, varkens en ezels tussen de huizen en erven en langs de wegen of straten ophouden.
10. Niemand mag op de gepermitteerde gemeente enig *ruijig vee of andere besmettelijke hoegenamde kwalen hebbende, alsmede geene hengsten brengen.*
11. Iedereen mag *ten bijwezen van twee geloofwaardigen getuygen* vee in de schutskooi brengen. Voor vreemde beesten mag men dubbel schutrecht eisen.
12. Wordt het vee alsnog vlug verjaagd dan nog moet het schutrecht betaald worden.
13. Mocht het gebeuren dat de schutter of vorster met de eigenaars der geschutte beesten *composeerde, en alzoo hunnen eed te buiten gaande, zal zoodanige van zijnen post vervallen zijn.* De boete wordt dan verdrievoudigd.
14. De schutter moet zo snel mogelijk de Schout (hoofd van de politie van Hilvarenbeek) van de gedane schutting op de hoogte brengen.
15. De eigenaar is verplicht om zo snel mogelijk *hetzelve vee weer te komen lossen.*
16. De overtreder moet onmiddellijk de voorgeschreven boete komen betalen.
17. Als de schutting bij nacht geschiedt wordt het schutgeld verdubbeld.
18. Ook zal de eigenaar van het vee schadevergoeding moeten betalen aan de eigenaar van het perceel.
19. Als de eigenaar van het geschutte vee niet bekend is of hij het vee niet komt lossen, dan zal *bij publicatie aan den volke bekendmaking worden gedaan van publieke verkoop.*
20. Als de eigenaar het vee voor de verkoping lost, betaalt hij het schutgeld en *het gewone salaris van den vorster voor de gedane aanzegging en publicatie.*
21. Als drie maal 24 uur het vee niet gelost is, zal de Schout het door de secretaris ten overstaan van schepenen publiek laten verkopen.
22. Uit de koopenningen moet dan het voeder- en bewaargeld betaald worden.
23. De overschietende penningen zullen *ter secretary worden geconsigneerd, om door den eigenaar aldaar te worden geligt.*
24. Elk jaar zal men in de maand april de schouw voeren langs akkers, huizen en wegen.
25. Het is verboden om *vlas te roten in publieke vijvers, bleekkuylen, stroomen of rivieren.*
26. Niemand mag zonder toestemming *eenige bijen, eymen of bystokken* brengen. Per stok moet men een stuiver betalen.

27. Als het toch ooit gebeurt dat op verboden plaatsen *turf, moer, heischaal of vlagsel gestoken of gevlagt bevonden wordt*, moet dadelijk de Schout op de hoogte gebracht worden. Het materiaal wordt voor de armen opgehaald.
28. Alle boetes hiervoor genoemd worden als volgt verdeeld:
  - een derde voor de Schout;
  - een derde voor de aanbrengrer;
  - een derde voor 'den armen'.
29. Dit reglement zal drie achtereenvolgende zondagen en vervolgens de eerste zondag in de maand maart gepubliceerd worden.
30. De gecombineerde vergadering van dit Schoutambt *reserveert aan zich de magt om dit reglement bij latere tijden te mogen amplieren of altereren, onder approbatie van in des tijds daartoe bevoegde hoogste magt.*

De schutskooi

De schutskooi van Hilvarenbeek stond jarenlang ten oosten van de punt van de huidige Varkensmarkt. Diessen en Haghorst hadden mogelijk samen slechts één schutskooi. Waar die stond is niet geheel duidelijk. De plaats werd ook niet vermeld. Wel stonden ze niet ver van de bewoning en op de gemeynt. Het vaak genoemde toponiem 'Schutweg' is in dit verband onjuist. Het woord 'schutten' duidt hier op het stoppen of tegenhouden van water middels dijken en sluizen om de gronden te bevoeien. De gemeente Diessen had hier vloeiveiden aangelegd, waarvoor het water via de kunstmatige Weterloop werd aangevoerd.

Frans Vingerhoets mocht voor f 19-2-0 in maart 1806 een nieuwe schutskooi bouwen om de in beslag genomen beesten te kunnen vastzetten. De timmerman moest op het volgende letten:

- 12 palen van 7½ voet lang en 9 duim in het vierkant;
- tussen die palen 4 regels;
- een deur of 'hekken' maken met een raam erboven;
- onderste duim met pen omhoog en bovenste pen met duim omlaag;
- hout goed schaven zodat de verf er goed 'op kan vatten';
- alles volgens tekening uitvoeren en plaatsen waar het gemeentebestuur aangeeft. Dat bestuur wees ook de bomen aan die geveld moesten worden.

Lage Haghorst identiek aan het Diessense Laar

Als we de twee plattegronden van het Laar in Diessen en van de Lage Haghorst met elkaar vergelijken, we zijn uitgegaan van de oudste gekleurde kaart van 1840 gebaseerd op de kadastrale kaart, dan zijn de overeenkomsten erg frappant. Laten we er een paar noemen:

1. beide terreinen zijn met wegen omgeven;
2. beide terreinen lopen in het noorden spitsvormig weg;
3. de noordelijke weg voert steeds naar een ander dorp, resp. de Biest/Beek en Moergestel;
4. beide terreinen horen tot de gemeynt en zijn dus gemeenschappelijke gronden;
5. beide gemeynten mogen alleen gebruikt worden voor het weiden van vee;
6. rondom beide terreinen lagen een krans van boerderijen;
7. in beide gevallen vormde het terrein een laagte tussen omringend gelegen bouwland;
8. op de terreinen lagen een aantal drink- brandputten;
9. het Laar lag ten westen en de Haghorst ten oosten van de rivier de Reusel;
10. aan beide terreinen waren de meeste boerderijen noord-zuid gericht;
11. bij beide terreinen lag een omgracht versterkte hoeve: Hooghuis en Mijntjeshoef;
12. beide terreinen werden in het verleden als *plaetse* aangeduid;
13. beide terreinen werden minstens in de 14^e eeuw vermeld.
14. beide terreinen hadden rondom boerderijen met daarvoor de 'voorpotingen'.

Het Laar is ontstaan vanuit de Heuvel en de Lage Haghorst vanuit Emerle. Het Diessense Laar is, behalve het Klein Laar, geheel verbouwd en is als zodanig als voormalige plaatse nog nauwelijks herkenbaar. De Lage Haghorst heeft zijn oorspronkelijke agrarische structuur met zijn boerderijen nog helemaal behouden. De gemeent is uiteraard in particuliere handen gevallen en niet de westelijke zandweg is verhard maar alleen de oostelijke Haghorstse Dijk. Tot nog toe hebben we in het archief slechts één keer het gebied op de Lage Haghorst met de naam 'laar' aangeduid gezien. In 1568 kocht Vranck de Mesmaecker Dirxcs aldaar een boerderij. Behalve de *Legen Sack* en het *Scheurken* hoorde bij die hoeve een stuk land genoemd *then Laer*. Het perceel was gelegen *inde vroente rontsomme*. Tot slot vonden we in een cijnsrol uit 1359 dat Aleyt van der Laer op de Haghorst chijsns betaalde aan de hertog van Brabant *van enen beemde*. Het bedrag was 20 denieren.

Over afwatering en 'banheimselen'

Een groot verschil tussen beide plaatsen betreft de afwatering. Zowel de Diessense Heuvel als het Laar lost haar overtollig water op de Reusel via een aantal gegraven waterlopen, zoals: *Berisvenseloop*, *Sprenkeleindscheloop*, *Heuvelloop* en de *Loop over het Laar*.

Haghorst watert niet af op de Reusel doch vormt op drie plaatsen de oorsprong van de huidige *Rosep* die via Moergestel naar Oisterwijk stroomt. Op de Hoge Haghorst was dat *de waterloop die strekt naar Moergestel* genoemd *den Emmerse Loop*, ook wel *Hoge Haghorstsche Loop* of *Loop door de Immerse Acker* genoemd.

Dan was er ook nog de *Hoolrijt* die langs Driehuizen liep. 'Lopen', 'rijten' en 'leien' zijn gegraven waterlopen om het water aan het stromen te krijgen. Een andere benaming was: *de Loop op de vrunt en strekkende naar Moergestel*. Ook tekenden we uit het archief op: *de Grote Leyloop* overgaand in *Klein Stroompje* naar de *Rosep*. De derde tak die het water van de Lage Haghorst afvoerde noemde men de *Haegdijksche Loop*.

Al die waterwegen moesten de boeren die aanpalende gronden hadden uiteraard netjes onderhouden. Zoals nu nog steeds werd ieder jaar de schouw gevoerd. Dat gold overigens ook voor akkers, erven en straatjes die met hekken of draaibomen afgesloten moesten worden. De toegangen tot de akkers werden *koutergaten* of *heckengaten* genoemd. Het controleren en het opleggen van sancties noemde men in de 16^e en 17^e eeuw 'banheimselen'. Uit 1679 wisten we de volgende overtredingen op te tekenen:

- het nieuw erf van Jacob de Louw *ledigh liggende*;
- Jan van Spaendonck beboet omdat bij zijn *Rabijnsbroek* de stroom te eng was;
- Willem van Gestel omdat de stroom aan de *Hasendonck* te nauw was;
- Philip Moonen werd beboet omdat in de *Beneficie Wey* en in de *Hasendonck* struiken in de stroom stonden;
- Jan Gerits kreeg een boete omdat hij de stroom in het *Diesenbroek* niet 'geveegd had';
- bij boer Van Spaendonck lagen bij de *Brembeemt* takken in de stroom en bij het veld achter het *Hooghuis* kon het water nauwelijks doorgang vinden;
- de eigenaar van de *Molshoeve* en de *Donckenwieltjes* werd beboet omdat de stroom daar niet schoon was;
- Adriaan van Trier kreeg boete omdat *aan de Haagdijk* de stroom niet zuiver was;
- Peter van de Nieuwenhuysen had zijn akker en huis 'niet geheymt'; ook moest hij de straat opmaken;
- bij Jan Willem Walschots was het straatje bij de moervelden niet afgesloten;
- Lambert Schoofs kreeg een fikse boete omdat er geen *draaiboorn of hecken* voor het *Boonackerstraatje* hing;
- Hendrik van Diessen werd zelfs tweemaal beboet omdat er geen *dreyboom in de Bleekstraat* hing;
- Claes Mallens en Lambert Witlox moesten de straat *aan de Mortel* opmaken; de laatste

- had de straat aan zijn huis te hoog opgemaakt;
- wed. Lambert Witlox kreeg een boete omdat er geen 'beer' (bruggetje) lag over de loop bij haar huis;
- Mathijs van Roy tot slot had het *Sibbestraatje* niet naar behoren opgekart.